

Πολυπολιτισμική – Διαπολιτισμική Αγωγή Αφετηρία, στόχοι, προοπτικές

Εισαγωγή

Στην εργασία μου «Μετανάστευση και Εκπαίδευση», η οποία δημοσιεύτηκε το 1987 στην «Παιδαγωγική σειρά» Gutenberg αναφέρθηκα σύντομα σ' ένα σύγχρονο παιδαγωγικό ρεύμα, γνωστό στην παγκόσμια βιβλιογραφία ως «διαπολιτισμική αγωγή».

Πρόθεσή μου ήταν τότε, να ασχοληθώ εκτενέστερα μ' αυτό το σύγχρονο, και για τον ευρωπαϊκό χώρο πολύ επίκαιρο, παιδαγωγικό ρεύμα, και να το παρουσιάσω στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

Την αφορμή μου την έδωσε το παγκόσμιο συνέδριο απόδημου ελληνισμού, το οποίο διοργανώθηκε από το Υπουργείο Παιδείας και από την Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού από τις 9 - 11 Μαρτίου 1989 στο Ζάππειο Μέγαρο. Το άρθρο που ακολουθεί αποτέλεσε την κεντρική εισήγηση αυτού του συνεδρίου.

Στόχος της εισήγησης ήταν να δώσει ερεθίσματα για συζήτηση και για αναζήτηση νέων προσανατολισμών αναφορικά:

α) με το ρόλο της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης – και γενικά της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού – κάτω απ' τις νέες πολυπολιτισμικές συνθήκες στις χώρες υποδοχής,

β) με τις δυνατότητες οργάνωσης της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής των αποδήμων Ελλήνων στις χώρες αυτές και

γ) με τις δυνατότητες διασύνδεσης του απόδημου ελληνισμού με την Ελλάδα.

Η αναγκαιότητα της αναζήτησης νέων προσανατολισμών επιβάλλεται από το γεγονός ότι ούτε οι απόδημοι Έλληνες είναι σήμερα όπως πριν από είκοσι χρόνια, αλλά ούτε και οι κοινωνίες των χωρών υποδοχής.

Οι κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες των χωρών αυτών χαρακτηρίζονται σήμερα ως πολυεθνικές και πολυπολιτισμικές. Κάτω από αυτές τις συνθήκες ζουν οι απόδημοι Έλληνες και διαμορφώνονται η γλώσσα και ο πολιτισμός τους.

Επειδή το ακροατήριο ήταν αρκετά ανομοιογενές και το θέμα δύσκολο, έκανα την εισήγησή μου σε μια απλή, «εκλαϊκευμένη», γλώσσα. Το ύφος της εισήγησης το διατηρώ και στο παρόν άρθρο, επειδή νομίζω ότι η ζωντάνια και η αμεσότητα αυτού του ύφους κάνει προσιτό το θέμα σε κάθε αναγνώστη.

1. Οριοθέτηση και συζήτηση βασικών εννοιών

Ο Όρος «διαπολιτισμική αγωγή» εμπεριέχει τον όρο «πολιτισμός».

Ο όρος «πολιτισμός» χρησιμοποιείται, κατά κανόνα, σε μια στενή και σε μια πλατιά έννοια. Στη στενή του έννοια ο όρος αναφέρεται σε υψηλές επιδόσεις μεμονωμένων ατόμων ή ομάδων, π.χ. στη λογοτεχνία, την ποίηση, τη μουσική, την τέχνη κ.λ.π.

Αν χρησιμοποιήσουμε τον όρο στη στενή του έννοια, τότε αποκλείουμε το λεγόμενο «λαϊκό πολιτισμό» από τις αναλύσεις μας. Σε σχέση με τη «διαπολιτισμική αγωγή», ένας τέτοιος περιορισμός θα ισοδυναμούσε με τον αποκλεισμό του πολιτισμού των μεταναστών –εργατών από τους στόχους και το περιεχόμενο της διαπολιτισμικής αγωγής.

«Για τους μετανάστες θα σήμαινε πολιτισμός, σ' αυτήν την στενή αντίληψη, οπωσδήποτε ετεροπροσδιορισμό, μέσω του πολιτισμού της χώρας προέλευσης ή της χώρας υποδοχής ή και των δύο» (Klemm 1985: 182).

Ο πολιτισμός στην πλατιά έννοια του όρου αναφέρεται στο σύνολο των στοιχείων που χρειάζεται ο άνθρωπος, για να προσαρμοστεί στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον του, και να ικανοποιήσει τις φυσικές και πνευματικές ανάγκες του. Συμπεριλαμβάνει, δηλαδή, όλους τους κανόνες, τις αξίες και τα ερμηνευτικά σχήματα της καθημερινής ζωής των ατόμων ενός κοινωνικού συνόλου. (Greverus 1987: 69).

Εμείς θα χρησιμοποιήσουμε τον όρο σ' αυτήν την πλατιά έννοια, η οποία μας επιτρέπει να συμπεριλάβουμε στις αναλύσεις μας τους ζωντανούς πολιτισμούς των μεταναστών, έτσι όπως αυτοί εκφράζονται στις πολυπολιτισμικές κοινωνίες των χωρών υποδοχής.

Η πολυπολιτισμική κατάσταση που επικρατεί στις χώρες υποδοχής είναι συνέπεια της μετανάστευσης των εργαζομένων από διάφορες εθνότητες σ' αυτές στις χώρες, και αποτελεί την «αφετηρία» της διαπολιτισμικής ιδέας. Μερικοί ερευνητές χρησιμοποιούν τον όρο «διαπολιτισμικότητα» (interculturalism) για να αναλύσουν και να περιγράψουν, από τη μια πλευρά, αυτήν την πολυπολιτισμική κατάσταση (αναλυτική διάσταση του όρου), και για να διαπιστώσουν, από την άλλη, τους στόχους της διαπολιτισμικής αγωγής (κανονιστική διάσταση) (Porscher 1979).

Άλλοι πάλι ερευνητές (π.χ. Hohmann 1983) διαχωρίζουν τους όρους «πολυπολιτισμικότητα» (Multiculturalism) και «διαπολιτισμικότητα» χαρακτηρίζοντας με τον πρώτο, την υπάρχουσα κατάσταση, δηλαδή «τα τι είναι», και εκφράζοντας με το δεύτερο «το τι θα έπρεπε να είναι».

Και από τις δύο περιπτώσεις προκύπτει ότι οι όροι πολυπολιτισμικότητα και διαπολιτισμικότητα δεν είναι συνώνυμοι ή ταυτόσημοι.

Η πολυπολιτισμικότητα είναι το δεδομένο, και η διαπολιτισμικότητα το ζητούμενο. Η διαπολιτισμικότητα προϋποθέτει την πολυπολιτισμικότητα, αλλά δεν απορρέει αυτόματα απ' αυτή.

Στις ΗΠΑ π.χ. υπήρχε στις αρχές του αιώνα μας μια πολυπολιτισμικότητα κατάσταση, η πολιτική τους όμως, και ιδιαίτερα η εκπαιδευτική πολιτική τους για τα παιδιά των μεταναστών, δεν διέπονταν από την διαπολιτισμική ιδέα, αλλά από τη φιλοσοφία της αφομοίωσης (Melting pot philosophy). Η διαπολιτισμική ιδέα άρχισε να συζητείται μόλις το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1960, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι σήμερα αποτελεί τον κύριο άξονα της εκπαιδευτικής πολιτικής των ΗΠΑ για τις μειονότητες (βλ. Μασσιάλας 1986).

Στην Αυστραλία παρατηρείται επίσης το ίδιο φαινόμενο. Η πολιτική της αγγλοσαξονικής πλειονότητας στόχευε μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1960 στην αφομοίωση των μειονοτήτων. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 παρατηρείται μια στροφή από την πολιτική της αφομοίωσης (assimilation) στην πολιτική της ένταξης (Integration).

Στα ευρωπαϊκά μητροπολιτικά κέντρα δημιουργήθηκε, ιδιαίτερα μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, επίσης μια πολυεθνική- πολυπολιτισμική κατάσταση. Οι κοινωνίες των χωρών αυτών είναι σήμερα de facto πολυπολιτισμικές. Η εκπαιδευτική πολιτική τους όμως κινείται μεταξύ της «αφομοίωσης» και της προώθησης της «παλιννόστησης». Η διατήρηση και καλλιέργεια των γλωσσών και των πολιτισμών των μεταναστών παίζουν δευτερεύοντα ρόλο.

Η απλή διατήρηση όμως των πολιτισμών των μειονοτήτων δεν ισοδυναμεί με τη διαπολιτισμική ιδέα. Η διαπολιτισμική ιδέα δεν εξαντλείται σ' ένα πολιτισμικό πλουραλισμό, όπου συνυπάρχουν οι πολιτισμοί, και που στην καλύτερη περίπτωση ο «κυρίαρχος» πολιτισμός απλώς ανέχεται τους άλλους.

Η διαπολιτισμική θεωρία έχει ως αφετηρία την ισοτιμία των πολιτισμών (βλ. κεφ. 2) και προσπαθεί να συμβάλει στην ισότιμη αντιμετώπιση όλων των πολιτισμών που εκπροσωπούνται σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία.

Πέρα απ' αυτό, η διαπολιτισμική αγωγή, ως παιδαγωγική αρχή, δεν απευθύνεται μόνο στα μέλη των μειονοτήτων, αλλά σ' όλα τα μέλη της πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Και σ' αυτό ακριβώς το σημείο εστιάζεται η βασική διαφορά της από τη «διπολιτισμική αγωγή».

Η «διπολιτισμική-διγλωσσική αγωγή» απευθύνεται στα παιδιά των μειονοτήτων που δέχονται από την οικογένειά τους και από τα μέλη της μειονότητάς τους πολιτισμικά ερεθίσματα σχετικά με τον πολιτισμό της χώρας προέλευσης, και από το ευρύτερο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον ερεθίσματα σχετικά με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής.

Επιδιώξη της είναι να καταστήσει το διπολιτισμικά-διγλωσσικά αναπτυσσόμενο άτομο ικανό, να συνθέσει τα διπολιτισμικά βιώματά του, τοις εμπειρίες και τις παραστάσεις του σ' ένα ενιαίο σύνολο και να αποκτήσει μια «διπολιτισμική ταυτότητα» (βλ. σχετικά Δαμανάκης 1987: 91 κ.ε.).

Η «διαπολιτισμική αγωγή» απευθύνεται σε «ντόπιους» και «ξένους» και επιδιώκει να τους ευαισθητοποιήσει έτσι, ώστε να κυριαρχεί μεταξύ τους μια αμοιβαία ανοχή, κατανόηση, αναγνώριση και αποδοχή. Πέρα απ' αυτό, η διαπολιτισμική αγωγή απευθύνεται περισσότερο σε θεσμούς και κοινωνικές ομάδες και λιγότερο στο μεμονωμένο άτομο.

Θα μπορούσε δηλαδή να υποστηρίξουμε ότι η διπολιτισμική αγωγή κινείται σ' ένα «μικροεπίπεδο», αφού αφορά την κοινωνικοποίηση του ατόμου, ενώ η διαπολιτισμική αγωγή κινείται σ' ένα «μακροεπίπεδο» και αφορά τη κοινωνία στο σύνολό της.

2. Αφετηρία και αξιώματα της διαπολιτισμικής αγωγής

Μετά από τη συζήτηση των βασικών εννοιών, θα προσπαθήσω να αναλύσω τις θεωρητικές αφετηρίες της διαπολιτισμικής θεωρίας.

Η πολυπολιτισμική κατάσταση είναι, όπως ανέφερα και παραπάνω, μια πραγματικότητα στις χώρες υποδοχής. Αυτή η πραγματικότητα αποτελεί αφετηρία και αντικείμενο ανάλυσης της διαπολιτισμικής αγωγής.

Η διαπολιτισμική αγωγή δεν περιορίζεται όμως στην ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης, αλλά προσπαθεί και να διατυπώσει τους στόχους και το περιεχόμενο της διαπαιδαγώγησης και της εκπαίδευσης των νέων γενεών, έτσι ώστε αυτές να μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Στην προσπάθειά της αυτή βασίζεται σ' ορισμένες θεωρητικές αρχές (αξιώματα) που τις έχει δανειστεί κυρίως από την ανθρωπολογία και την εθνολογία, καθώς και από την κοινωνιολογία της εκπαίδευσης.

α) Αρχή της ισοτιμίας των πολιτισμών

Η πρώτη αρχή είναι η αρχή της ισοτιμίας των πολιτισμών. Η υιοθέτηση αυτής της αρχής, από τη διαπολιτισμική αγωγή, συνεπάγεται σοβαρές δυσκολίες επειδή ο πολιτιστικός ανταγωνισμός, οι συγκρούσεις και η ιεράρχηση των πολιτισμών είναι έντονα πολυπολιτισμικές κοινωνίες των μητροπολιτικών χωρών.

Η διαπολιτισμική αγωγή αναγνωρίζει βέβαια την ύπαρξη αυτού του πολιτισμικού ανταγωνισμού, υπογραμμίζει όμως ότι οι διάφοροι πολιτισμοί είναι εξίσου σημαντικοί για τους φορείς τους. Ότι είναι ο γερμανικός πολιτισμός για τους Γερμανούς, είναι ο ελληνικός για τους Έλληνες.

Σε περίπτωση που δεν αντιμετωπίσουμε τους δύο πολιτισμούς στη βάση της ισοτιμίας, και δεν τους προωθήσουμε ανάλογα, θέτουμε το άτομο μπροστά στο

δίλημμα να αποφασίσει, ποιους κανόνες ποιες αξίες και τρόπους συμπεριφοράς θα υιοθετήσει, και τι θα απορρίψει. Θα υιοθετήσει π.χ. το Ελληνόπουλο τους κανόνες φιλοξενίας της χώρας που ζει ή θα μείνει πιστό στην ελληνική παράδοση;

Μια μερίδα ερευνητών απαντά αυτό το ερώτημα παίρνοντας ως κριτήριο τη λειτουργικότητα του πολιτισμού των μεταναστών στην κοινωνία της χώρας υποδοχής. «Διατηρητέα» είναι εκείνα τα πολιτισμικά στοιχεία που είναι λειτουργικά στη διαδικασία ένταξης του ατόμου στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Μια τέτοια συλλογιστική εγκυμονεί τον κίνδυνο της αφομοίωσης, και προωθείται κυρίως από κύκλους που υπηρετούν άμεσα ή έμμεσα την πολιτική της αφομοίωσης.

Πέρα απ' αυτό πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η αναγόρευση ενός πολιτισμικού στοιχείου ως λειτουργικού ή μη λειτουργικού, δηλαδή ως χρήσιμου ή μη, είναι αποτέλεσμα κάποιας αξιολόγησης και ιεράρχησης. Η αξιολόγηση και η ιεράρχηση των πολιτισμών είναι όμως έξω από τη λογική της διαπολιτισμικής θεωρίας (αξιολογική ουδετερότητα).

Σύμφωνα με τη συλλογιστική της, μια τέτοια διαδικασία δεν έχει νόημα, επειδή για να κρίνει, να αξιολογήσει και να ιεραρχήσει κανείς ένα Α πολιτισμικό σύστημα, θα χρησιμοποιήσει κριτήρια από ένα Β σύστημα, που με τη σειρά του θα μπορούσε να κριθεί και να αξιολογηθεί με βάση τα κριτήρια του Α συστήματος. Οδηγούμαστε, δηλαδή, σ' ένα λογικό αδιέξοδο, από το οποίο βγαίνουμε, εφόσον αποδεχτούμε την αρχή (αξίωμα) της ισοτιμίας των πολιτισμών.

β) Η υπόθεση του ελλείμματος και της διαφοράς

Η δεύτερη αρχή της διαπολιτισμικής αγωγής είναι η λεγόμενη «υπόθεση της διαφοράς».

Ένα από τα βασικά αποτελέσματα των κοινωνιολογικών και παιδαγωγικών ερευνών των περασμένων δύο δεκαετιών είναι, ότι τα παιδιά των διαφόρων κοινωνικών τάξεων και στρωμάτων έρχονται στο σχολείο με διαφορετικό μορφωτικό κεφάλαιο.

Σύμφωνα με μια άποψη, τη λεγόμενη «υπόθεση του ελλείμματος», το μορφωτικό κεφάλαιο των παιδιών των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων είναι, σε σύγκριση μ' αυτό το μεσαίων και ανωτέρων στρωμάτων, ελλειμματικό. Ο «περιορισμένος» γλωσσικός κώδικας των κατωτέρων στρωμάτων π.χ. είναι ελλειμματικός σε σύγκριση με τον «επεξεργασμένο» γλωσσικό κώδικα, που είναι ο κώδικας των μεσαίων στρωμάτων και του σχολείου (βλ. Bernstein 1972 και 1975).

Σύμφωνα με μια άλλη άποψη, τη λεγόμενη «υπόθεση της διαφοράς», τα κοινωνικοπολιτισμικά στοιχεία που φέρνουν οι διάφορες ομάδες, μαθητών, μπορούν να διατηρηθούν και να καλλιεργηθούν στα πλαίσια ενός πλουραλιστικού σχολικού και κοινωνικού συστήματος και δεν είναι αναγκαίο να εξομοιωθούν μεταξύ τους. Δηλαδή, τα παιδιά των μεταναστών δεν πρέπει να απαρνηθούν τον πολιτισμό τους και να συμμορφωθούν με τις κοινωνικές και πολιτισμικές αξίες της χώρας υποδοχής.

Η διαπολιτισμική αγωγή υιοθετεί την υπόθεση της διαφοράς και επιδιώκει την ισότιμη αντιμετώπιση της γλώσσας και του πολιτισμού των μεταναστών στο σχολείο και την κοινωνία των χωρών υποδοχής.

γ) Η αρχή των ίσων ευκαιριών

Η τρίτη αρχή της διαπολιτισμικής αγωγής είναι η αρχή της παροχής των ίσων ευκαιριών.

Η αναγνώριση και προώθηση της γλώσσας και του πολιτισμού των μεταναστών συμβάλλουν σημαντικά στη βελτίωση των μορφωτικών ευκαιριών των μεταναστόπουλων. Η πολιτική της αφομοίωσης και η αναγόρευση ενός μέρους του μορφωτικού κεφαλαίου των μεταναστόπουλων ως δυσλειτουργικού, μειώνουν τις

μορφωτικές τους ευκαιρίες και δυσχεραίνουν σημαντικά τη διαδικασία απόκτησης μιας κοινωνικο-πολιτισμικής και προσωπικής ταυτότητας.

Το σχολείο οφείλει να δεχτεί το παιδί όπως είναι, και να του δώσει την ευκαιρία να αναπτύξει τις δυνατότητές του και την προσωπικότητά του, με βάση τις δικές του κοινωνικοπολιτισμικές προϋποθέσεις και το δικό του μορφωτικό κεφάλαιο.

Η παραδοχή των παραπάνω τριών αξιωμάτων και η προσπάθεια οικοδόμησης μιας παιδαγωγικής θεωρίας πάνω σ' αυτά, έχουν σημαντικές συνέπειες για την ίδια την επιστήμη της αγωγής, καθώς και για την εκπαιδευτική πολιτική.

Αν πρωταρχικός μας στόχος είναι η ενσωμάτωση των μεταναστών στην κοινωνικο-πολιτισμικό και οικονομικό σύστημα της χώρας υποδοχής, τότε χρειαζόμαστε μια «Ειδική Παιδαγωγική για Αλλοδαπούς», η οποία θα αναπτύξει κατάλληλα αναλυτικά προγράμματα, μεθόδους και μηχανισμούς που θα οδηγήσουν στην ενσωμάτωση των μεταναστών. Μια τέτοια προσπάθεια έγινε, κυρίως στη δεκαετία του 1970, στην Ο.Δ. της Γερμανίας. Αντίθετα, αν αποδεχτούμε τις αρχές της διαπολιτισμικής θεωρίας, τότε χρειαζόμαστε μια «Διαπολιτισμική Παιδαγωγική», που θα αναζητήσει νέους εκπαιδευτικούς στόχους, θα προτείνει νέα θεσμικά μέτρα, και θα αναπτύξει νέα αναλυτικά προγράμματα που να ανταποκρίνονται στην πολυπολιτισμικότητα που δημιουργήθηκε με τη μετανάστευση, και που θα αφορούν όλα τα μέλη της κοινωνίας, «ντόπιους» και «ξένους».

3. Συνέπειες που απορρέουν από τα αξιώματα της διαπολιτισμικής αγωγής

3.1 Συνέπειες για την πολιτισμική ταυτότητα των παιδιών των μεταναστών

Η αποδοχή της ισοτιμίας των πολιτισμών, καθώς και η υιοθέτηση της αρχής ότι οι διάφορες πολιτισμικές προϋποθέσεις που φέρνουν τα παιδιά είναι ισότιμες μεταξύ τους, έχουν άμεσες συνέπειες αναφορικά με την προώθηση των πολιτισμών, καθώς και την πολιτισμική ταυτότητα των νέων γενεών των αποδήμων.

Ο λεγόμενος «εθνικός» πολιτισμός δεν είναι βέβαια ξένος και άγνωστος στους μετανάστες-εργάτες. Οι μετανάστες είναι φορείς αυτού του πολιτισμού, ο οποίος όμως έχει δεχτεί επιδράσεις από τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής. Ο πολιτισμός των απόδημων Ελλήνων δεν είναι ξένος προς τον πολιτισμό του κέντρου (Ελλάδος), αλλά ούτε και ταυτόσημος μ' αυτόν.

Όταν κάνουμε λοιπόν λόγο για προώθηση του ελληνικού πολιτισμού, π.χ. στην Αυστραλία, θα πρέπει να διευκρινίζουμε τι εννοούμε. Εννοούμε προώθηση του λεγόμενου «υψηλού ελληνικού» πολιτισμού, αγνοώντας την ύπαρξη του «ενδιάμεσου» πολιτισμού των απόδημων Ελλήνων της Αυστραλίας, ή αποδεχόμαστε αυτόν τον «ενδιάμεσο»¹ πολιτισμό και τον παίρνουμε ως αφετηρία για κάθε πολιτιστική και εκπαιδευτική πολιτική; Η διαπολιτισμική θεωρία αποδέχεται αυτόν τον «ενδιάμεσο πολιτισμό των μεταναστών ως ισότιμο με τους πολιτισμούς της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής.

Αποδεχόμενοι αυτόν τον πολιτισμό των μεταναστών, αποδεχόμαστε τους ανθρώπους που είναι φορείς του. Και αυτοί οι άνθρωποι δεν είναι άλλοι, από τους ίδιους τους απόδημους, και ιδιαίτερα τα παιδιά τους.

Τα παιδιά των απόδημων Ελλήνων κοινωνικοποιούνται κάτω από διπολιτισμικές, αν όχι πολυπολιτισμικές, συνθήκες, και αποκτούν εκ των πραγμάτων

---

¹ Ο όρος «ενδιάμεσος» πολιτισμός χαρακτηρίζει εκείνη τη μορφή πολιτισμού που συνήθως αναπτύσσουν οι μετανάστες, με βάση την πολιτισμική κληρονομιά τους και τις επιδράσεις που δέχονται από το πολιτισμικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής. Αυτός ο «ενδιάμεσος» πολιτισμός αποτελεί το συνδετικό κρίκο μεταξύ του πολιτισμού της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής.

μια «διπολιτισμική ταυτότητα». Αυτήν την ταυτότητα οφείλουμε να την αποδεχτούμε και να την προωθήσουμε.

Κάθε προσπάθεια που στοχεύει στη διαμόρφωση μιας «μονοπολιτισμικής ταυτότητας», είτε στην έννοια μιας αφομοίωσης στο κοινωνικοπολιτισμικό σύστημα της χώρας υποδοχής, είτε στην έννοια της περιχαράκωσης στην εθνική μειονότητα είναι απορριπτέα.

Κάθε μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης που αγνοεί τις διπολιτισμικές συνθήκες κοινωνικοποίησης των απόδημων Ελληνόπουλων, και που τα αντιμετωπίζει σαν να ζούσαν στην Ελλάδα, δεν είναι μόνο ξένη προς το πνεύμα της διπολιτισμικής αγωγής, αλλά και εξωπραγματική.

Τι σημαίνει όμως διπολιτισμική ταυτότητα;

Σημαίνει μήπως ότι τα παιδιά δεν αποκτούν ελληνικής ταυτότητα;

Όχι δεν σημαίνει αυτό. Τα παιδιά αποκτούν, ή οφείλουν να αποκτήσουν, ελληνική ταυτότητα. Η ελληνική διάσταση είναι όμως η μια διάσταση της ταυτότητάς τους, η άλλη διάσταση είναι αυτή που έχει σχέση με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής.

Σε σχέση με τον όρο ταυτότητα θα' θελα να υπογραμμίσω τα εξής. Η κοινωνικοπολιτισμική και η προσωπική ταυτότητα του ατόμου δεν είναι μια μεταφυσική έννοια, αλλά το προϊόν των βιωμάτων και των ταυτίσεων του ατόμου.

Επειδή λοιπόν τα ερεθίσματα που δέχεται το άτομο από το κοινωνικό περιβάλλον, οι εμπειρίες, τα βιώματα και οι ταυτίσεις του συνδέονται κατά κύριο λόγο με τον πολιτισμό της οικογένειας και της μειονότητάς του, από τη μια πλευρά, και με τον «κυρίαρχο» πολιτισμό της χώρας υποδοχής, από την άλλη, είναι φυσικό η ταυτότητά του να έχει διπολιτισμικό χαρακτήρα.²

Κατά την άποψή μου ο διπολιτισμικός χαρακτήρας της ταυτότητας των απόδημων Ελλήνων δεν αποβαίνει σε βάρος της «ελληνικότητας» τους. Θα μπορούσε μάλιστα κανείς να υποστηρίξει, ότι το διπολιτισμικά κοινωνικοποιούμενο Ελληνόπουλο έχει εντονότερη συνείδηση της «ελληνικότητάς» του, απ' ότι το μονοπολιτισμικά κοινωνικοποιούμενο, επειδή έχει την ευκαιρία να συγκρίνει την ελληνική πολιτισμική διάσταση μ' αυτή που έχει σχέση με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, και που αποτελεί επίσης συνθετικό στοιχείο της πολιτισμικής του ταυτότητας.

3.2 Συνέπειες για τους στόχους και το περιεχόμενο της διδασκαλίας

Σύμφωνα με τη φιλοσοφία της διαπολιτισμικής αγωγής οφείλουμε να αποδεχτούμε το διπολιτισμικό –διγλωσσικό κεφάλαιο των μεταναστών και να το καλλιεργήσουμε μέσω μιας συστηματικής διδασκαλίας.

Η διαπολιτισμική θεωρία, δεν περιορίζεται όμως μόνο στην εκπαίδευση των μεταναστών, αλλά την ενδιαφέρει και η εκπαίδευση των «ντόπιων» παιδιών.

Η διαπολιτισμική θεωρία επιδιώκει ένα «άνοιγμα» και των δύο πλευρών (ντόπιων και ξένων), ελπίζοντας ότι μέσα από μια πολιτισμική συνάντηση θα γεννηθούν νέοι τρόποι συμβίωσης, που να ανταποκρίνονται στην πολυπολιτισμικότητα.

Ιδιαίτερα το σχολείο οφείλει να αναζητήσει νέους στόχους, νέα περιεχόμενα και νέους τρόπους μάθησης που να ανταποκρίνονται στις πολυπολιτισμικές συνθήκες διδασκαλίας.

---

² Για αποφυγή παρεξηγήσεων θα' θελα να τονίσω ότι τα μεταναστών δεν αναπτύσσουν μια «πολυπολιτισμική ταυτότητα», επειδή οι επιδράσεις που δέχονται από τους πολιτισμούς των διαφόρων μειονοτήτων είναι πολύ περιορισμένες, αποσπασματικές και συμπτωματικές.

Ένα σχολείο που λειτουργεί μονοπολιτισμικά, παρόλο που στους κόλπους του εκπροσωπούνται πολλοί πολιτισμοί, απλώς αναπαράγει τον εθνοκεντρικό του χαρακτήρα και δίδει τροφή σε στερεότυπα, προκαταλήψεις και πιθανές ρατσιστικές αντιλήψεις.

Βασικός στόχος του σχολείου σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία θα πρέπει να είναι η πολιτισμική ευαισθητοποίηση όλων των μαθητών – μέσω της παροχής στοιχείων από τους διάφορους πολιτισμούς που εκπροσωπούνται στη συγκεκριμένη κοινωνία- έτσι ώστε να κυριαρχεί μεταξύ τους μια αμοιβαία ανοχή, κατανόηση, αναγνώριση και αποδοχή.

Το σχολείο της χώρας υποδοχής καλείται «να αναγνωρίσει τη γλώσσα και τον πολιτισμό των χωρών προέλευσης, καθώς και τους ζωντανούς πολιτισμούς των μεταναστών στη χώρα υποδοχής, να τους απαλλάξει από το στίγμα μιας μειονοτικής υποκουλτούρας και να τους συμπεριλάβει στο κανονικό μάθημα» (Hohmann 1982,175).

Η διαπολιτισμική θεωρία απαιτεί, μ' άλλα λόγια, την εισαγωγή και θεσμοθέτηση της γλώσσας και του πολιτισμού των μεταναστών στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής. Βήματα σ' αυτήν την κατεύθυνση έκανε τα τελευταία χρόνια η Αυστραλία (βλ. Σύσταση υπουργικής μόνιμης μικτής επιτροπής για θέματα εκπαίδευσης).

Για την υλοποίηση της διαπολιτισμικής ιδέας στο σχολείο, είναι αναγκαία μια «διαπολιτισμοποίηση» των σχολικών γνωστικών αντικειμένων, δηλαδή ο εμπλουτισμός τους με στοιχεία από τους ζωντανούς πολιτισμούς των μεταναστών και από τους πολιτισμούς των χωρών προέλευσης.

Αυτό σημαίνει ότι επιδιώκεται μια μεταρρύθμιση των μονοπολιτισμικών αναλυτικών προγραμμάτων στην κατεύθυνση του πολιτισμικού πλουραλισμού. Με τη «διαπολιτισμοποίηση» των σχολικών προγραμμάτων επιδιώκεται κυρίως μια διεύρυνση του πολιτισμικού ορίζοντα των μαθητών, προϋπόθεση απαραίτητη για μια ειρηνική και δημιουργική συμβίωση σε κάθε πολυπολιτισμική κοινωνία.

Πέρα από αυτό επιδιώκεται μια σύζευξη του Μαθήματος Μητρικής Γλώσσας με το κανονικό μάθημα (δηλαδή με τη διδασκαλία στις κανονικές τάξεις), με στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διεξαγωγής του πρώτου και τον εμπλουτισμό του δεύτερου με πολιτισμικά στοιχεία από τις χώρες προέλευσης.

Κλείνοντας αυτό το σημείο της εισήγησής μου θα' θελα να απαντήσω σ' ένα ερώτημα που ακούγεται κατά καιρούς. Το ερώτημα αυτό είναι το εξής:

Μήπως η διαπολιτισμική αγωγή και διδασκαλία διαπαιδαγωγούν άτομα χωρίς ιστορική συνείδηση;

Η απάντηση είναι αρνητική.

Η διαπολιτισμική διδασκαλία στοχεύει στη δημιουργία μιας ιστορικής συνείδησης, η οποία όμως δεν είναι μονοδιάστατη. Τα παιδιά πρέπει να μάθουν να θεωρούν την ιστορία από διάφορες οπτικές γωνίες.

Ένα πειραματικό πρόγραμμα που έγινε στο Παρίσι και χρηματοδοτήθηκε από την Επιτροπή της ΕΟΚ (βλ. Boos-Nünning κ.α. 1983, 209) έδειξε ότι οι μαθητές μπορούν εύκολα να μάθουν να θεωρούν την ιστορία από διάφορες οπτικές γωνίες.

Οι γάλλοι και οι ισπανοί μαθητές που συμμετείχαν σ' αυτό το πρόγραμμα αντιλήφθηκαν εύκολα ότι η εισβολή του Ναπολέοντα στην Ισπανία αξιολογείται από τις δύο πλευρές εντελώς διαφορετικά.

Αυτό που για τους Γάλλους ήταν μια λαμπρή νίκη για τα στρατεύματά τους και συγχρόνως μια ήττα για τους Ισπανούς, για τους Ισπανούς ήταν μια ένδοξη θυσία για την πατρίδα και την ελευθερία τους.

3.3 Συνέπειες αναφορικά με τους δέκτες και τους φορείς της διαπολιτισμικής αγωγής

Όπως προκύπτει από τις μέχρι τώρα αναλύσεις μας, δέκτες της διαπολιτισμικής αγωγής δεν είναι μόνο τα μέλη των μειονοτήτων, αλλά όλα τα μέλη της πολυπολιτισμικής κοινωνίας. Σ' αυτό το σημείο συνίσταται και η βασική διαφορά της από τη διπολιτισμική-διγλωσσική αγωγή, η οποία απευθύνεται στο διπολιτισμικά-διγλωσσικά εξελισσόμενο μεταναστώπουλο.

Η διαπολιτισμική αγωγή αποτελεί το γενικότερο πλαίσιο, μέσα στο οποίο εντάσσεται και η διπολιτισμική και αφορά την κοινωνία στο σύνολό της. Γι' αυτό το λόγο φορείς της είναι όλοι εκείνοι οι θεσμοί, οι οργανισμοί και οι οργανώσεις που παίζουν κάποιο σημαντικό ρόλο στην κοινωνικο-πολιτισμική και πολιτική ζωή της χώρας υποδοχής.

Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να δοθεί και στις μεταναστευτικές οργανώσεις το δικαίωμα να δραστηριοποιηθούν, ως επίσημοι φορείς, για την καλλιέργεια και την προώθηση του πολιτισμού τους στη χώρα υποδοχής, στο πνεύμα της διαπολιτισμικής θεωρίας.

Η παραχώρηση ενός τέτοιου δικαιώματος συνεπάγεται, με τη σειρά της, την υλική, θεσμική και ηθική υποστήριξη των διαφόρων μεταναστευτικών οργανώσεων και φορέων, ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν στην αποστολή τους.

Αυτό φυσικά δεν το αντιμετωπίζουν θετικά οι κυρίαρχες τάξεις στις χώρες υποδοχής και προέλευσης.

3.4 Συνέπειες αναφορικά με την παλιννόστηση

Οι παιδαγωγικές απόψεις οι σχετικές με τη διπολιτισμική και διαπολιτισμική αγωγή μπορούν να εφαρμοσθούν και στην περίπτωση της παλιννόστησης.

Αν αποδεχτούμε την αρχή της ισοτιμίας των γνωστικών, γλωσσικών και κοινωνικοπολιτισμικών προϋποθέσεων των μαθητών, τότε θα πρέπει να αποδεχτούμε το διπολιτισμικό κεφάλαιο που φέρνουν οι μαθητές αυτοί και να τους δώσουμε την ευκαιρία να το αναπτύξουν και να το αξιοποιήσουν κατάλληλα στο σχολείο και στην επαγγελματική ζωή.

Αν παραβλέψουμε ορισμένες εξαιρέσεις³, μια τέτοια αξιοποίηση δεν είναι δυνατή στο ελληνικό σχολείο. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα των μέχρι τώρα ερευνών (Γκότοβος και Μάρκου 1984), το ελληνικό σχολείο απαιτεί από τους παλιννοστούντες μαθητές μια «πολιτισμική, γλωσσική και γνωστική συμμόρφωση».

Η υιοθέτηση των απόψεων της διπολιτισμικής και διαπολιτισμικής αγωγής, από την ελληνική πολιτεία, θα είχε ως συνέπεια τη λήψη θεσμικών και παιδαγωγικών μέτρων που θα καθιστούσαν δυνατή την αξιοποίηση του διπολιτισμικού κεφαλαίου των παλιννοστούντων μαθητών, και θα επέτρεπαν τον εμπλουτισμό του ελληνικού σχολείου με στοιχεία από άλλους πολιτισμικούς και εκπαιδευτικά συστήματα.

Θα είχε, δηλαδή, ως συνέπεια την προσαρμογή του σχολείου στη νέα κατάσταση, και όχι τη συμμόρφωση των παλιννοστούντων μαθητών με την παλιά.

---

³ Μια εξαίρεση αποτελούν τα «Σχολεία των Απόδημων» στην Αθήνα και στη Θεσσαλονίκη, στα οποία είναι δυνατή η καλλιέργεια του πολιτισμού και της γλώσσας των χωρών απ' όπου προέρχονται οι παλιννοστούντες μαθητές. Αυτό όμως συμβαίνει σ' ένα σχολείο-νησίδα και σε βάρος της «ένταξης» των μαθητών στην ελληνική κοινωνία.

4. Προβλήματα και προοπτικές

Πέρα από τα θεωρητικά προβλήματά της (ισοτιμία των πολιτισμών, αξιολογική ουδετερότητα), η διαπολιτισμική θεωρία αντιμετωπίζει στην υλοποίησή της και σοβαρά κοινωνικό-οικονομικά και πολιτικά προβλήματα.

Η διαπολιτισμική θεωρία παραμένει μέχρι σήμερα, κατά κύριο λόγο, μια παιδαγωγική θεωρία, την οποία αποδέχονται και υποστηρίζουν μόνο λίγοι προοδευτικοί πολιτικοί κύκλοι.

Οι κυβερνήσεις των χωρών υποδοχής- και μάλιστα όχι όλες- έχουν αποδεχτεί την πολυπολιτισμικότητα, όχι όμως και τις αρχές της διαπολιτισμικότητας.

Τα μητροπολιτικά κέντρα υπερασπίζονται την «ηγεμονική» τους θέση όχι μόνο με πολιτικά και οικονομικά μέσα, αλλά και μέσα από την προώθηση την γλώσσας και του πολιτισμού τους.

Επίσης θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι ο εθνοκεντρισμός αποτελεί ακόμα ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των κοινωνιών μας.

Η διαπολιτισμική ιδέα βρίσκεται, επομένως, αντιμέτωπη με μια αναχρονιστική, αλλά εντούτοις επίκαιρη, νεοαποικιοκρατική και εθνοκεντρική αντίληψη, πίσω από την οποία κρύβονται οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα.

Στην Ευρώπη βρίσκεται μάλιστα αντιμέτωπη και με ρατσιστικές, εθνικιστικές και νεοφασιστικές τάσεις, όπως αυτές στη Γαλλία και τη Γερμανία, με επικεφαλής τον Le Pen και τον Schönhuber αντίστοιχα.

Από την άλλη πλευρά θα πρέπει όμως να παραδεχτούμε ότι μεγαλώνει κάθε μέρα ο κύκλος εκείνων των προοδευτικών δυνάμεων που υποστηρίζουν τη διαπολιτισμική ιδέα, δηλαδή την ειρηνική συμβίωση ατόμων και κοινωνικών ομάδων διαφορετικής πολιτισμικής καταγωγής, σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία.

Οι μετανάστες αποτελούν ένα προοδευτικό και ριζοσπαστικό δυναμικό, το οποίο σε συνεργασία με τις προοδευτικές δυνάμεις των χωρών υποδοχής μπορεί και οφείλει να αγωνιστεί για την προώθηση της διαπολιτισμικής ιδέας που θα μπορούσε να διασυνδεθεί και να συμπορευτεί και με την αγωγή ειρήνης.

Κλείνοντας θα θέλα να υπογραμμίσω ένα σημείο που είναι αρκετά σημαντικό για μας τους Έλληνες. Η ιστορία μας μάς διδάσκει ότι πάντα ένα μεγάλο ποσοστό των Ελλήνων ζει έξω από τα ελλαδικά σύνορα. Σήμερα περίπου το 30% των Ελλήνων ζουν στο εξωτερικό. Αυτοί οι Έλληνες απόδημοι, ή μετανάστες, δημιουργούν στις χώρες που ζουν ένα νέο πολιτισμό που δεν είναι ταυτόσημος μ' αυτόν του κέντρου.

Η αποδοχή αυτού του πολιτισμού και η αντιμετώπισή του σε ισότιμη βάση με τον πολιτισμό του κέντρου δημιουργούν τις προϋποθέσεις για την αλληλεπίδραση μεταξύ του κέντρου (Ελλάδα) και της περιφέρειας (Απόδημος Ελληνισμός) και για την πολιτιστική αλληλοτροφοδότηση. Αυτή η αλληλεπίδραση και η αλληλοτροφοδότηση ανοίγουν, με τη σειρά τους, τεράστιες προοπτικές ανάπτυξης του ελληνικού πολιτισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bernstein, B:** Studien zur sprachlichen Sozialisation, Düsseldorf 1972.
- Bernstein, B:** Sprachliche Kodes und soziale Kontrolle, Düsseldorf 1975.
- Boos-Nünning, U/ Hohmann, M/Reich, H H/Wittek, F:** Aufnahmeunterricht, Muttersprachlicher Unterricht, Interkultureller Unterricht, München 1983.
- Hohmann, M:** Schule als Ort der Integration: Nationale und internationale Erfahrungen, Möglichkeiten Grenzen, in: Ruhloff (Hrsg) Aufwachsen im fremden Land. Probleme und Perspektiven der Ausländerpädagogik, Frankfurt 1982.
- Hohmann, M:** Interkulturelle Erziehung-Versuch einer Bestandsaufnahme, in: Ausländerkinder in Schule und Kindergarten 4/1983.
- Greverus, I-M:** Kultur und Alltagswelt, München 1978.
- Klemm, K:** Interkulturelle Erziehung-Versuch einer Eingrenzund, in: Die deutsche Schule, H 3/85.
- Porscher, L:** Second Council of Europe Teachers Seminar on: The education on migrant children: Interkultural pedagogy in the field, Strasbourg 1979.
- Porscher, L:** The education of the children of migrants workers in Europe: interculturalism and the teacher training, Strasbourg 1981.
- Δαμανάκης, Μ:** Μετανάστευση και Εκπαίδευση, Gutenberg, Αθήνα 1987.
- Μασσιάλας, Β:** Η εκπαίδευση των Ελλήνων της Αμερικής: Από την αφομοίωση στον πολιτιστικό πλουραλισμό, στο περιοδικό: Νέα Παιδεία, 40/1986.
- Οδηγία του Συμβουλίου της 25^{ης} Ιουλίου 1977** περί της σχολικής φοιτήσεως των τέκνων των διακινούμενων εργαζόμενων (77/486/ΕΟΚ), Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων Αριθμ. Ν 199/32 6-8-1977.
- Σύσταση υπουργικής μόνιμης μικτής επιτροπής** για θέματα εκπαίδευσης μεταξύ των κυβερνήσεων της πολιτείας της Βικτώριας στην Αυστραλία και της Ελληνικής Δημοκρατίας, 17 Δεκεμβρίου 1987.
- Υπουργείο Παιδείας – UNESCO:** Σχολική επανένταξη παλινοστούτων μαθητών: Προβλήματα και προοπτικές, Αθήνα 1984, επιμέλεια: Α. Γκότοβος, Γ. Μάρκου.